

DOI: 10.32347/2786-7269.2024.8.612-620

УДК 316.64

к. філос н., доцент **Хавроненко В.Д.**,
havronenkovasil@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0919-6620,
к. філос н., доцент **Таран Г.П.**,
annapavlovna8@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3311-0321,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
філософ-фрілансер **Петров А.О.**,
aopetrov@ukr.net, ORCID: 0009-0005-7735-5971

СВІДОМІСТЬ ЯК ФОРМУЮЧИЙ СУСПІЛЬСТВО ЧИННИК

Розглядаються властивості свідомості та її впливу на суспільні процеси. Вказано на складність дослідження свідомості як такої, оскільки вона є своєрідним екраном, на якому відображаються лише зовнішні речі, явища, процеси. Сам себе цей екран не відображає навіть у випадку рефлексії.

Розглядається важливість постановки свідомістю наперед заданих цілей людської діяльності і необхідність єдності людей у досягненні таких цілей. Вказується на складність і суперечливість у досягненні поставлених людьми цілей, зокрема на обмеженість функцій свідомості передбачати й планувати наслідки людської діяльності.

Ставиться питання про те, як реалізується наперед задана мета, чому те, що існує в свідомості, знаходить відповідник у зовнішній дійсності. Висловлюється припущення, що воно у зовнішній дійсності вже існує, але не як реальність, а як можливість. Функцією свідомості є пошук шляхів до цієї бажаної можливості, до перетворення її в дійсність. Наш світ – це сукупність безлічі можливостей, між якими є шляхи переходів і кожна з яких може вийти на рівень реальності.

Вказується на необхідність жорсткого контролю з боку суб'єкта наперед заданої цілі (вигадки), складність і суперечливість здійснення цього контролю, його протилежність свободі думки і висловлювань.

Показано часткову справедливість і в той же час обмеженість і суперечливість матеріалістичного бачення впливу свідомості на суспільні процеси. Ідеться про примітивізацію прояви й міфологізацію теоретичних уявлень, коли вони оволодівають свідомістю багатьох людей.

Розглядається фрагментація свідомості та її прояви.

Свідомість розглядається як така, про існування якої ми можемо говорити лише за її впливом на людське тіло, і ставиться питання про те, яким чином ідеальне діє на матеріальне, як думка рухає тілом.

Свідомість формує суспільство шляхом творчості. Вигадка є основою реальних дій та історичних процесів. У тому числі щодо організації державного управління, яка узгоджується з особливостями конкретної країни.

Ключові слова: рефлексія; ентелехія; телеологія; свідомість; матерія; тоталітарні суспільства; фрагментація свідомості; суспільна свідомість.

Стан суспільної свідомості в сучасній російській федерації незалежного дослідника вражає своєю трансформацією під системним нав'язливим пропагандистським впливом.

Мета: Метою даного дослідження є аналіз деяких аспектів свідомої детермінації сучасних суспільно-історичних процесів.

Постановка проблеми: Агресивна політика кремля знаходить однозначну підтримку в суспільній свідомості широких мас населення російської федерації. Новітні інформаційно-пропагандистські технології помножені на страх репресій в тоталітарному суспільстві роблять можливою радикальну маніпуляцію свідомістю населення. Що і відбулося за останні півтора десятка років в країні-агресорі, і це є проблема.

Актуальність: Як індивідуальна так і суспільна свідомість в сучасному світі динамічно розвиваючись мають все більший вплив на суперечливі, по своїй суті, соціально-історичні процеси. Дослідження процесів формування ідеалів і цінностей і їх детермінуючого впливу на реальні процеси стають все більш актуальними.

Новизна: Показано часткову справедливість і в той же час обмеженість і суперечливість матеріалістичного бачення впливу свідомості на суспільні процеси. Ідеться про примітивізацію й міфологізацію теоретичних уявлень, коли вони оволодівають свідомістю багатьох людей. Розглядається фрагментація свідомості та її прояви.

Методи обговорення: В даному дослідженні ми прагнули дотримуватись принципу поліісторичності та міждисциплінарного підходу а також аксіоматичний та культурно-історичний методи.

У час, коли росія веде війну на повне знищення України і присвоєння її культурних цінностей, особливе значення має вивчення людської свідомості на всіх її рівнях, оскільки все, що відбувається в суспільстві, проходить через свідомість. Складність дослідження впливу свідомості на формування суспільних процесів полягає ще й у тому, що свідомість не може безпосередньо відображати саму себе. Так дзеркало не відображає само себе, а лише своє відображення в іншому дзеркалі.

Але існує рефлексія. Рефлексія (від лат. reflexio – обернення назад, вигин, відображення) – дослідження самої пізнавальної дії, діяльність самопізнання,

що розкриває особливості духовного світу людини; осмислення людиною власних дій і їхніх законів.

Однак рефлексія досліджує не власне думку, не екран свідомості, на якому з'являються певні образи, а самі ці образи, тобто зміст свідомості, зміст думки.

У межах нашої теми важливою є постановка свідомістю наперед заданих цілей людської діяльності. Вони також належать до змісту свідомості.

Уявлення про існування наперед заданої мети існує з давніх часів. Арістотель писав про ентелехію, пізніше розвивалося вчення про телеологію.

Ентелехія (грец. *ἐντελέχεια* – здійсненність) – у філософії Аристотеля внутрішня мета руху, закладена в прихованому вигляді в кожному бутті до його здійснення; діяльне, формуюче начало. Цим поняттям Арістотель намагався пов'язати початок руху з досягнутим наслідком його. Вчення про Е. у Аристотеля було виявом телеології, оскільки він пов'язував Е. з ідеєю “першодвигуна”, “чистої форми”, що виступає перетворювальною силою щодо безформної, заляклої матерії, яка сама по собі не може перетворюватися на реальні речі.

Телеологія [від грец. *τέλος* (*τέλεος*) – мета, кінець, завершення і *λόγος* – слово, вчення] – 1) Ідеалістичне вчення, за яким розвиток є здійсненням наперед визначеної мети і все в розвитку природи і суспільства доцільне. Доцільність у природі Т. пояснює наслідком діяння нематеріальних сил, Бога. 2) Методологічна Т. – прийоми пізнання (в т. ч. форми наукового пояснення), в яких використовують категорію цілі і похідні від неї поняття.

Те, що називають наперед заданою метою, вбачають у неживій і живій природі, особливого розвитку й рівня воно досягло в суспільстві. Залишимо без розгляду питання, чи усвідомлюється кимсь мета в неживій і живій природі. Зрозуміло, що в суспільстві вона є усвідомленою.

Але як реалізується наперед задана мета? Чому те, що існує в свідомості, знаходить відповідник у зовнішній дійсності? Очевидно тому, що воно у зовнішній дійсності вже існує, але не як реальність, а як можливість. Функцією свідомості є пошук шляхів до цієї бажаної можливості, до перетворення її в дійсність.

Наш світ – це сукупність безлічі можливостей, між якими є шляхи переходів і кожна з яких може вийти на рівень реальності.

Так у брилі каменя чи в купі глини є можливості безлічі прекрасних скульптур чи якихось фігур і ми знаємо шляхи до їх реалізації. І такі можливості є реальними. Яку з можливостей вивести на рівень сприйняття нашими відчуттями – справа нашої свідомості. Але ж лишаються реальні можливості інших фігур і можливості перетворення обраного нами у щось інше. А ми вважаємо, що реальним є лише те, що ми обрали і до чого прийшли

своїми діями з матеріальним світом. Вважати реальним те, чого не обрали і не сприймаємо органами чуттів, – для нас фантазії і безумство.

Однак для нашої свідомості те, до чого ми не прийшли у зовнішньому тілесному світі, є реальним у внутрішньому. А ми вважаємо, що переходи від одного до іншого у зовнішньому світі, такі ж безпосередні та легкі, як у внутрішньому, – неможливі. Вони можливі лише шляхом матеріальних перетворень. Ми обмежуємо властивості матеріального світу до того, що нам доступно на зараз. А відмінності між ідеальним та матеріальним, – навіть згідно з тим, що написав великий, і цим обмежений, матеріаліст Ленін (дивіться вище), – якщо розуміти написане буквально, не є безумовними та абсолютними.

Наприклад, у зовнішньому світі для нашої свідомості вже існує інший стан речей у суспільстві. До цього стану потрібно перейти доступними на зараз шляхами. Ми хотіли комунізму, але обрані нами шляхи до нього не ведуть. Можливо, до нього не ведуть всі доступні на зараз шляхи. Але цих шляхів дуже багато, перепробувати всі неможливо.

До певної міри можливим є дослідити шлях, яким ми йдемо, і зрозуміти, куди він нас приведе. Передбачення й планування є функціями свідомості. Але здатність передбачати й планувати здійсненні речі є обмеженою. Ідеологи буржуазії, яка йшла до влади, проголосили лозунг свободи, рівності і братства. Але шлях, яким пішло суспільство, привів до кривавих воєн і кривавих революцій. Комуністи були впевнені і всіх переконували, що спираються на логічно досконалу наукову теорію. Але замість суспільства загального процвітання і всебічного розвитку людини прийшли до голодоморів, придуцених соціальних конфліктів і тотального контролю за поведінкою громадян. “Дорога до пекла викладена добрими намірами”. (Данте Аліг’єрі).

Вигадка є основою реальних дій та історичних процесів. Але реалізація вигадки одразу йде не тим шляхом і не до тих результатів, на які сподівалися її автори. Особливо це стосується комунізму. Вигадка є надто складною, щоб здійснюватися стихійно, без жорсткого контролю з боку її суб’єкта. Звідси – тоталітаризм, який створює єдині правила для всіх, змушує думати й діяти в єдиному напрямі. Єдність же думок і дій сприймається як щось природне й неминуче, коли маємо справу з об’єктивними природними процесами. У суспільстві дії всіх учасників є усвідомленими і можуть ними змінюватися; свідомість пов’язана зі свободою думки й висловлювань, а також, – у ширших межах, ніж у взаємодії з природними явищами, – і дій.

Єдності думок і дій простіше досягти в невеликій, замкнутій групі людей. Але і в такій групі єдність має тимчасовий характер. Прикладом може бути академія Платона, найвидатніший учень якого, Арістотель, відійшов від поглядів свого вчителя та створив власне вчення. І таке явище досить

поширене, часом доходить до антагоністичних суперечностей. Навіть серед дванадцяти апостолів Ісуса Христа знайшовся один, який розчарувався в своєму Вчителеві та зрадив Його з трагічними наслідками і для Вчителя, і для себе. А пізніше були тертя між апостолами Петром і Павлом, які, втім, удалося подолати. Свобода і здатність творити потребують для своєї реалізації виходу за межі наявного буття, що є величезною загрозою для єдності.

Ідеї народжуються в свідомості окремих чи небагатьох людей, а щоб впливати на зміни в суспільстві, вони мають оволодіти свідомістю багатьох. При цьому відбувається примітивізація і міфологізація теоретичних уявлень.

Історичні події, які відбувалися в Радянському Союзі, свідчать, що свідомість людей зображала комунізм, до певної міри, як Царство Небесне, в яке потрібно більше вірити, ніж логічно обґрунтовувати шляхи його побудови в матеріальному світі і кожному особисто займатися зрозумілими для себе реальними справами. А безпомилково веде до нього міфологізована Комуністична Партія, яка, неначе Дух Божий, обіймає всю країну. Кожен щось робив, але яке місце займають дії конкретної людини в загальній справі – таємниця ця великою є. Тож можна і не напружуватися, тим більше, що, як стало зрозуміло в процесі побудови комунізму і відобразилося в народній мудрості, ініціатива – карається.

З часом все більшою і зрозумілішою ставала розбіжність між конкретними явищами і загальним ідеалом. Ідеал ставав звичним і не таким уже й привабливим. У всякому разі, зрозуміли: методи й засоби, які використовували, були неадекватними проголошуваній меті, не стільки покращували, скільки погіршували у багатьох моментах життя простих людей. Це був шлях не стільки здобутків, скільки втрат і не лише для простих людей, але й для тих, що займали високі посади, не лише для приватних осіб, але й для суспільства, країни в цілому. Система, заснована на прагненні до світлого ідеалу, виявилася порочною. Вождів, яких суспільна свідомість раніше наділяла надлюдськими здібностями, переоцінили на звичайних і не найкращих людей.

В тоталітарних суспільствах пануюча ідеологія нав'язує певне бачення світу, суспільні ідеали, норми поведінки, цілі життя. Людина стає коліщатком і гвинтиком тоталітарної системи. Чимось відмінний від нав'язуваного погляд на світ є небезпечним, руйнівним для тоталітарного суспільства. Тому будь-яке свідоме вільнодумство жорстоко переслідується.

Але з іншого боку, для існування будь-якого суспільства потрібна певна єдність, спільні цінності, спільна філософія свідомості. Отже, необхідною є співмірність у взаємодії протилежних свідомих зусиль особистих і загальних а також напрямів суспільного розвитку.

Для кожного суспільства важливим є питання. – У чому саме і заради чого ви вважаєте потрібним обмежувати людей? Який рівень обмежень ви вважаєте прийнятним щодо них? У чому саме і заради чого ви згодні, щоб обмежували вас? Який рівень обмежень ви вважаєте прийнятним щодо себе?

Вартою уваги є фрагментація свідомості. Згідно словників, фрагментація – це поділ чого-небудь на безліч дрібних розрізнених фрагментів (частинок). У біології фрагментація – це спосіб безстатевого розмноження, при якому особина ділиться на дві або декілька частин (фрагментів), кожна з яких росте і утворює новий організм; здатність деяких живих істот відновлювати втрачені органи або частини тіла (регенерація).

Щодо свідомості, певна потреба забезпечується через різне її осягнення. Так стародавні греки, щоб зменшити негативні наслідки агресивності, встановили олімпійські ігри, на час яких припинялися будь-які війни. Догони (народ в Африці) в будинках, де збиралися їхні запальні чоловіки, робили низькі стелі, щоб не можна було стати в повний зріст під час сварки. В Україні серед частини населення існує повір'я, що не можна залишати на столі ніж: це не тільки корисна, але й небезпечна річ, якою можна накоїти лиха не лише в запалі, але й просто з неусвідомленої необережності.

Фрагментація відбувається у всіх сферах людського життя і діяльності. Виділення частини людей призводить до змін в їхній свідомості й мові, до виникнення нової мови. Як і в біології, на основі тієї частини, яка відділилася, виникає новий організм, але це не біологічний, а соціальний організм. Він зберігає певні характеристики попереднього цілого, але й породжує принципово нове. Виникає нове бачення світу, нова міфологія, нове мистецтво, нова культура. Люди сприймають їх як єдино зрозумілі і прийнятні для них.

Це стосується будь-якого виділення людей, не лише коли вони просторово діляться на групи, але й коли виникають нові класи та інші соціальні групи. Кожна соціальна група має свої, відмінні від інших цінності, цілі, уявлення про справедливість. До них звикають і сприймають за однорідну цілісність, окрему від інших цілісностей.

Групи з різним сприйняттям світу, – особливо це стосується соціальних груп, – вимушені взаємодіяти між собою і взаємно враховувати особливості свідомості інших. І тут виникає потреба в філософії. Філософія це діалог, виявлення спільного і відмінного, намагання зрозуміти і узгодити різні картини світу, які створила людська свідомість, спостерігаючи зовнішній світ.

Фрагментація свідомості є основою соціальних конфліктів. Ніякі тяжкі чи й руйнівні умови життя не призведуть до соціального вибуху, якщо вони не будуть усвідомлені людьми, що в них знаходяться, як неприйнятні. Аргументи моралі, поняття справедливості будуть притягнуті й накладені на вже існуюче

незадоволення. При цьому ідеологами, які доводять необхідність змін і їхню справедливість, стають переважно представники пануючих верств. У них є необхідні для цього знання, гроші й час.

Боротьба, конкуренція існують не лише між соціальними групами, а й всередині кожної з них. Усвідомлення обмеженості існуючих порядків, усвідомлення можливості чогось більшого, бажання бути серед перших, кращих штовхають людей до активних дій. Люди прагнуть реалізації своїх ідей, свого бачення світу, прагнуть визнання своєї значущості.

Свідомість формує суспільство шляхом творчості. Вигадка є основою реальних дій та історичних процесів. Але процеси, які відбуваються в свідомості стають доступними для спостереження лише через об'єктивування в зовнішніх матеріальних явищах. Саме те, чи у свідомому стані знаходиться людина, визначається за її рухами, особливо за мовою. При деяких хворобливих станах людина може втратити можливість керувати своїм тілом, але цілком усвідомлювати себе. Яким чином ідеальне діє на матеріальне, як думка рухає тілом – є великою таємницею. Людина не може рухати якоюсь частиною тіла або ж взагалі не виявляє зовнішніх ознак життя, але свідомість у всій її повноті й цілісності є. І тіло є. Але канали зв'язків між ними пошкоджені. А перебування в стані пошкодження сприймається як затьмарення свідомості чи втрата її. Чи це не дві окремі сутності, які після повного розриву зв'язків можуть існувати незалежно? Тіло може. А свідомість – ні? Але ж вона стає доступною для спостереження лише через її дію на тіло.

Висновки. Свідомість є активною стороною стосовно матерії. Вона досліджує матерію, вносить зміни до її структури і для цього використовує матеріальні знаряддя, а не щось інше. У світі, який ми спостерігаємо, свідомість не створює матеріальні речі з нічого або із самої себе. Але найперше, що використовує свідомість для впливу на матерію – це матеріальне тіло самої людини. Питання наперед заданої мети, співвідношення властивостей матеріального та ідеального, передбачення і планування, уявного і дійсного, єдності думок і фрагментації свідомості, первинності і визначальності свідомості чи матерії – тісно пов'язані з питанням зв'язку свідомості окремої людини з її тілом. Вирішення цих питань на загальному філософському рівні може стати методологічною основою для вирішення багатьох конкретних питань суспільного життя, крім іншого, і в сфері медицини, навіть у пошуку шляхів лікування тяжких захворювань, таких, наприклад, як розсіяний склероз та інші аутоімунні захворювання, коли збій в інформаційних процесах призводить до того, що організм починає знищувати сам себе. Філософія має засоби для сприяння вирішенню таких проблем.

Список використаних джерел:

1. Сепетий Д. Три найвпливовіші аргументи проти матеріалізму у сучасній філософії свідомості // Наука. Релігія. Суспільство. — Донецьк, 2013. — № 4(26). — С. 75-82.
2. Синиця А. Еволюція уявлень про психофізичну проблему в аналітичній філософії свідомості // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Філософські науки. — 2013. — № 750. — С. 64-69.
3. Чалмерс Д. Лицем до лица з проблемою свідомості // Актуальні проблеми духовності. — Кривий Ріг, 2013. — Вип. 14. — С. 121-152.
4. Bateson G. Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. — Chicago, Illinois: University of Chicago Press, 1972.
5. Block N. On a Confusion about a Function of Consciousness // The Nature of Consciousness / Ed. by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997.
6. Chalmers D. Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
7. Grim P. Philosophy of Mind: Brains, Consciousness, and Thinking Machines. Parts I and 2. — The Teaching Company, 2008. — P. 1.
8. Kirk R. Zombies vs materialists // Aristotelian Society Supplement. — 1974. — Vol. 48. — С. 135-152.
9. Nagel T. What Is It Like to Be a Bat? // The Nature of Consciousness / Ed. by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997.

Ph.D., associate professor **Vasil Havronenko**,
Ph.D., associate professor **Ganna Taran**,
Kyiv National University of Construction and Architecture,
freelance philosopher **Anatoliy Petrov**

CONSCIOUSNESS AS A FACTOR FORMING SOCIETY

The article is devoted to consideration of the properties of consciousness and its influence on social processes. The complexity of researching consciousness as such is pointed out, since it is a kind of screen on which only external things, phenomena, processes are displayed. This screen does not reflect itself even in the case of reflection.

The importance of consciously setting predetermined goals of human activity and the need for the unity of people in achieving such goals is considered. It is pointed out the complexity and inconsistency in achieving the goals set by people, in particular, the limitations of the functions of consciousness to predict and plan the consequences of human activity.

The question arises as to how the predetermined goal is realized, why what exists in consciousness finds a counterpart in external reality. It is assumed that it already exists in external reality, but not as a reality, but as a possibility. The function of consciousness is to find ways to this desired possibility, to turn it into reality. Our

world is a collection of many possibilities, between which there are ways of transitions and each of which can reach the level of reality.

It is pointed out the need for strict control by the subject of a predetermined goal (fiction), the complexity and contradiction of this control, its opposite to freedom of thought and expression.

The partial justice and at the same time the limitations and contradictions of the materialistic vision of the influence of consciousness on social processes are shown. It is about the primitivization of the manifestation and the mythologizing of theoretical ideas when they dominate the consciousness of many people.

The fragmentation of consciousness and its manifestations are considered.

Consciousness is considered as the existence of which we can speak only by its influence on the human body, and the question is raised about how the ideal acts on the material, how thought moves the body.

Consciousness shapes society through creativity. Fiction is the basis of real actions and historical processes. Including regarding the organization of public administration, which is consistent with the specifics of a specific country.

Key words: reflection; entelechy; teleology; consciousness; matter; totalitarian societies; fragmentation of consciousness; social consciousness.

REFERENCES:

1. Sepetyi D. Try naivplyvovishi arhumenty proty materializmu u suchasniy filosofii svidomosti // Nauka. Relihiia. Suspilstvo. — Donetsk, 2013. — № 4(26). — S. 75-82. {in Ukrainian}
2. Snytyia A. Evoliutsiia uiavlen pro psykhofizychnu problemu v analitychnii filosofii svidomosti // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Filosofski nauky. — 2013. — № 750. — S. 64-69. {in Ukrainian}
3. Chalmers D. Lytsem do lytsia z problemoiu svidomosti // Aktualni problemy dukhovnosti. — Kryvyi Rih, 2013. — Vyp. 14. — S. 121-152. {in Ukrainian}
4. Bateson G. Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. — Chicago, Illinois: University of Chicago Press, 1972. {in English}
5. Block N. On a Confusion about a Function of Consciousness // The Nature of Consciousness / Ed. by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1997. {in English}
6. Chalmers D. Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
7. Grim P. Philosophy of Mind: Brains, Consciousness, and Thinking Machines. Parts I and 2. — The Teaching Company, 2008. — P. 1. {in English}
8. Kirk R. Zombies vs materialists // Aristotelian Society Supplement. — 1974. — Vol. 48. — C. 135-152. {in English}
9. Nagel T. What Is It Like to Be a Bat? // The Nature of Consciousness / Ed. by N. Block, O. Flanagan, G. Guzuldere. — Cambridge, Mass. : MIT Press, 1997. {in English}